

ՄԵՆՔ ՀԻՇՈՒՄ ԵՆՔ ԵՎ ՊԱՀԱՆՁՈՒՄ

Պարույր ՍԵՎԱԿ

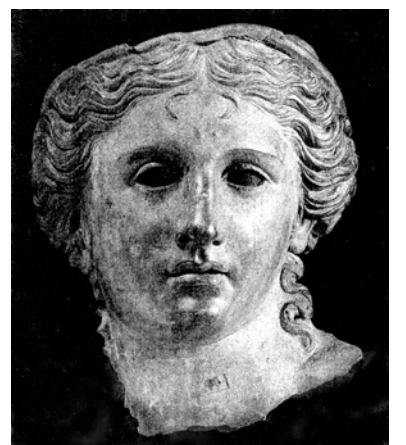
...Խոցեցին ու ջնջեցին,
Հատեցին հաստ ու բարակ,
Լոշեցին ու տանջեցին,
Փշրեցին, տվին կրակ.
Վաթեցին արյուն-արցունք,
Ներկեցին չոր ու բարձունք,
Քանդեցին երկինք մի լուրթ,
Մորթեցին մի ժողովուրդ,
Հացառատ մի ողջ աշխարհ
Սարքեցին փշրանք-նշխար,
Սուրբ նշխար՝ շան բերանում,-

Ուզեցին մի հայ թողնել,
Եվ այն էլ... թանգարանում...
- Գարուն ա, չուն ա արել...

**Բերանն արևոտ Մարդակերը էն անբան,
Հագար տարում հազիվ դառավ Մարդասպան,
Չեղբերն արևոտ դեռ գնում է նա կամկար,
Ու հեռու է մինչև Մարդը իր ծամփան:**
Հովհ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

Ըին է ժողովուրդը մեր
Ինչպես անունը բրոնզափայլ
Բաբելոնի, Ոսոխն իր որսը խորովել
դեռ չգիտեր,
Մենք աստվածներ էինք ճուշում
Ու վայելում գինի:

Սույն խորախորհուրդ ճշմարտության
բազում ապացույցներից մեկը Լոնդոնի
Բրիտանական թանգարանում ցուցադրվող
և աշխարհին ներկայացվող Անահիտ
աստվածուհու բրոնզաձուլյ արձանի գլուխն
է: Թանգարանն այն ձեռք է բերել 1875
թվականին: Ցուցադրության վիթխարի
չափերը հուշում են այն մասին, որ արձանը
ունեցել է դյուցազնական չափեր:
Արձանի ծնունդը որոշվել է՝ 4-րդ դար՝
մեր թվարկությունից առաջ:

ԸԻՐԱՎԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆ՝ ԲԱՑ ԵՐԿՆՔԻ ՏԱԿ

Աշխարհում էլ ով Արարատ ունի,
Ով էլ որ չափի,
Աստվածաշունչը իր
Մագաղաթյա դեմքը բաց կանի
Ու կասի՝ Կարդա...

Չնայած փոքր չափերին, մեր երկիրը աշխարհին ներկայանում է մեծագույն հայտնագործություններով և գտածոներով: Ահա դրանցից մի քանիսը.

1. 5500 տարեկան կոշիկ

Կաշվե կոշիկը, որի հնությունը հաշվվում է 5500 տարի, հայտնաբերվել է հենց Հայաստանում: Աշխարհի հնագույն կոշիկը պատրաստված է կովի կաշվից: Հայտնաբերման ժամանակ դրա ներսում խոտ է եղել, որը ենթադրել է տալիս, որ այն օգտագործել են կամ ոտքերը տաք պահելու կամ կոշիկի ձևը պահպանելու համար: Հայտնաբերված կոշիկը 37 համարի է եղել: Ենթադրվում է, որ այն կրողը կին է եղել:

2. 7500 տարեկան աստղադիտարան

«Քարահունջ» կամ «Ձորաց քարեր»: Հենց այսպես է կոչվում Սթոունհենջից էլ հին աշխարհի հնագույն

աստղադիտարանը: Դարեր առաջ մեր նախնիները յուրօրինակ այդ տեղանքից են դիտարկել աստղերը, ուսումնասիրել երկնակամարը: Քարահունջը գտնվում է Երևանից 200 կմ հեռավորության վրա:

3. Մարդկային ուղեղ՝ 6000 տարեկան

Հայ, ամերիկացի և իռլանդացի գիտնականները Արփա գետի ափին գտնվող քարանձավում հայտնաբերել են 3 զանգ, որոնք ամենայն հավանականությամբ պատկանել են 12-14 տարեկան աղջիկ երեխաների: 2007 թ.-ին իրականացված պեղումների ժամանակ հնագետները հայտնաբերել են նաև ուղեղի մնացորդներ: Լաբորատոր հետազոտություններից պարզվել է, որ դա աշխարհում մինչ այժմ հայտնաբերված հնագույն ուղեղն է:

4. Հնագույն կառքեր՝ 4000 տարեկան

Սևանա լճի ափից են հայտնաբերվել 2 և 4 անիվ ունեցող աշխարհի հնագույն 10 կառքերը: Դրանց մի մասը ցուցադրված է Հայաստանի ազգային պատկերասրահում: Պատմական աղբյուրների համաձայն՝ դրանք ծառայել են որպես դիակառք:

5. Կնոջ ծղոտե շրջագգեստ՝ 5900 տարեկան

Հայտնաբերվել է 2010 թվականին՝ Արենի I քարանձավից: Հնագույն ծղոտե շրջագգեստը թվագրվում է մ.թա 39-րդ դարին: Շրջագգեստի վրա հայտնաբերվել են գունավորման հետքեր:

6. Գինեգործարան՝ 6100 տարեկան

Հնագետների խումբը Վայոց ձորի մարզի քարանձավներից մեկում հայտնաբերել է աշխարհի հնագույն գինեգործարանը՝ գինու պահպանման տարաներով, նաև սերմեր, չորացված խաղողի մնացորդներով: Եվ սա դեռ ամենը չէ:

Հայաստանում են հայտնաբերվել նաև աշխարհի ամենաինքնավարական ձիու մնացորդները, ամենաինքնավարական «գործարանը»...

ԸՇ ԳԱԱ ակադեմիկոս Ռադիկ Մարտիրոսյանը ընտրվեց «ԸՇ ԳԱԱ գեկույցներ» հանդեսի գլխավոր խմբագիր

Սույն թվականի մարտի 21-ի նիստում ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը ՀՀ ԳԱԱ նախագահ, ակադեմիկոս Ռադիկ Մարտիրոսյանին հաստատեց «ՀՀ ԳԱԱ գեկույցներ» հանդեսի գլխավոր խմբագրի պաշտոնում:

«ՀՀ ԳԱԱ գեկույցներ» հանդեսը սկսել է հրատարակվել 1944 թ.-ից: Ավանդաբար ամսագրի գլխավոր խմբագիրը եղել է ակադեմիայի նախագահը՝ ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանը: 2004 թ.-ից ամսագրի գլխավոր խմբագիրը ակադեմիկոս Վանիկ Զաքարյանն էր:

Ներկայացնելով Ռադիկ Մարտիրոսյանի թեկնածությունը «ՀՀ ԳԱԱ գեկույցներ» հանդեսի գլխավոր խմբագրի պաշտոնում՝ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս-քարտուղար, ԳԱԱ թղթակից անդամ Հրանտ Մաթևոսյանը նշեց, որ Ռադիկ Մարտիրոսյանին «ՀՀ ԳԱԱ գեկույցներ» հանդեսի գլխավոր խմբագրի պաշտոնում ընտրելով կապահովվի ամսագրի՝ ակադեմիայի նախագահի կողմից ղեկավարվելու ավանդույթը: Նախագահության անդամները շնորհակալություն հայտնեցին ակադեմիկոս Վանիկ Զաքարյանին՝ հանդեսի գլխավոր խմբագրի պաշտոնում արդյունավետ աշխատանքի համար:

Ռադիկ Մարտիրոսյանը ՀՀ ԳԱԱ նախագահն է 2006 թ.-ից: 2016 թ.-ին նա ընտրվել է Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի արտասահմանյան անդամ, 2018 թ.-ին՝ Գիտությունների ակադեմիաների միջազգային ասոցիացիայի փոխնախագահ:

Ռադիկ Մարտիրոսյանն ավելի քան 200 գիտական աշխատանքի, Եվրոպայում և ԱՄՆ-ում հրատարակված 2 մեծագրության հեղինակ է:

Ակադեմիկոս Մարտիրոսյանի գիտական գործունեությունն արժանացել է հուրիդային Միության, Հայաստանի, Ֆրանսիայի, Իտալիայի կառավարական բարձր պարգևների: Նա պարգևատրվել է «Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց», «Հոկտեմբերյան հեղափոխություն», «Պատվո մշան», «Հայրենիքի մատուցած ծառայությունների համար» 1-ին աստիճանի շքանշաններով:

Վազգեն Մելիքյանը ընտրվեց «ԸՇ ԳԱԱ տեղեկագիր. Տեխնիկական գիտություններ» հանդեսի գլխավոր խմբագիր

Սույն թվականի մարտի 21-ի նիստում ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը հաստատեց ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Վազգեն Մելիքյանին «ՀՀ ԳԱԱ տեղեկագիր. Տեխնիկական գիտություններ» հանդեսի գլխավոր խմբագրի պաշտոնում:

Վազգեն Մելիքյանը «Սինոփս Արմենիա» ՓԲԸ-ի Ռուսումնական դեպարտամենտի տնօրենն է, Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայի միկրոէլեկտրոնային սխեմաներ և համակարգեր ամբիոնի, ՀԴՊՀ-ի միկրոէլեկտրոնային սխեմաներ և համակարգեր ամբիոնի վարիչը:

Նա 270 գիտական հոդվածի, 135 մեթոդական աշխատանքի և ուսումնական ձեռնարկի հեղինակ է:

Վազգեն Մելիքյանը ՀՀ գիտության վաստակավոր գործիչ է: Արժանացել է հանրապետության նախագահի մրցանակի: Կրթության և գիտության բնագավառում ներդրած ավանդի համար պարգևատրվել է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության ոսկե հուշամեդալով, ՀՀ պաշտպանության նախարարության «Վազգեն Սարգսյան» մեդալով, ՀԴՊՀ-ի, ԵԴՀ-ի, Հայ-ռուսական համալսարանի ոսկե մեդալներով, Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայի հուշամեդալով, «ՎիվաՆԵՍ-ՄՍ» ընկերության ոսկե մեդալով: Նա Ռուսաստանի, Ուկրաինայի և Բելառուսի կիրառական ռադիոէլեկտրոնիկայի գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս է, Արցախի պետական համալսարանի պատվավոր պրոֆեսոր:

Վազգեն Մելիքյանը «ՀՀ ԳԱԱ տեղեկագիր. Տեխնիկական գիտություններ» հանդեսի գլխավոր խմբագրի պաշտոնում փոխարինելու է ՀՀ ԳԱԱ նախագահ, ակադեմիկոս Ռադիկ Մարտիրոսյանին, ով երկար տարիներ եղել է հանդեսի գլխավոր խմբագիրը:

ՀՀ ԳԱԱ նախագահության անդամները շնորհակալություն հայտնեցին ակադեմիկոս Ռադիկ Մարտիրոսյանին ամսագրի գլխավոր խմբագիր պաշտոնում արդյունավետ աշխատանքի համար:

ՀՀ ԳԱԱ տեղեկատվական-վերլուծական ծառայություն

Լրացավ ծանաչված դեղաբան, մանկավարժ և հասարակական գործիչ, Երևանի պետական բժշկական համալսարանի երկարամյա նախկին ռեկտոր, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Վիլեն Պարույրի Հակոբյանի ծննդյան 80-ամյակը:

Վիլեն Հակոբյանի գործունեության մեջ ցայտունորեն առանձնանում են մի շարք հիմնական կոչումներ՝ գիտնական, ուսուցիչ, բժշկական բարձրագույն կրթության հմուտ կազմակերպիչ և հասարակական գործիչ:

Վ. Պ. Հակոբյանը ծնվել է 1938 թ. մայիսի 1-ին, Հայկական ԽՍՀ Թալինի շրջանի Գառնահովիտ գյուղում: 1960 թ. ավարտել է Երևանի պետական բժշկական ինստիտուտի բուժական ֆակուլտետը: Աշխատել է Արթիկի շրջա-

Գիտական հետազոտությունների նոր ուղղություն դարձան նրա առաջադրած սակավաշարժության և ֆիզիկական ակտիվության պայմաններում ուղեղային արյան շրջանառության կարգավորման մեխանիզմներին ուղղված աշխատանքները: Նա հաջողությամբ զարգացրել է ուղեղային արյան շրջանառության ինքնակարգավորման նյարդաքիմիական տեսությունը:

Վ. Պ. Հակոբյանն ակտիվորեն մասնակցել է մեր նորանկախ հանրապետության ստեղծման ու կայացման գործընթացին, Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման արդար պայքարին, ինչպես նաև հայրե-

ՎԱՍՏԱԿԱՇԱՏ ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ, ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀՄՈՒՏ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԻՉԸ Ակադեմիկոս Վիլեն Պարույրի Հակոբյանի ծննդյան 80-ամյակը

նում՝ որպես գյուղական բժշկական տեղամասի վարիչ: 1967 թ.-ին պաշտպանել է թեկնածուական, իսկ 1977 թ.-ին՝ դոկտորական թեզերը:

Վ. Պ. Հակոբյանը բարեխղճորեն աշխատել է Երևանի պետական բժշկական համալսարանի ուսումնական գրեթե բոլոր օղակներում՝ ավագ լաբորանտից հասնելով ամբիոնի վարիչի, ռեկտորի պատասխանատու և պատվաբեր պաշտոններին:

1987 թ.-ին ընտրվելով Երևանի պետական բժշկական համալսարանի ռեկտոր, Վ. Պ. Հակոբյանը 19 տարի շարունակ ղրստորել է կազմակերպչի և նորարարի մեծ հմտություն: Հիշենք թեկուզ անցումային շրջանի 1991-1994 թվականները, տնտեսական ու էներգետիկ ճգնաժամը: Սակայն այդ պայմաններում Երևանի պետական բժշկական համալսարանը համրապետության միակ բուհն էր, որը կարողացավ ունենալ ամխափան էլեկտրաէներգիա և ջեռուցում, և ոչ միայն ապահովեց իր աշխատանքի բնականոն գործընթացը, այլ նաև նկատելիորեն վերընթաց ապրեց:

Հիրավի, նրա անդուլ և հետևողական աշխատանքների շնորհիվ մեծացավ ու խորացավ Երևանի պետական բժշկական համալսարանի միջազգային ճանաչումը: Անուրանալի են նրա ծառայությունները արտասահմանյան ուսանողների ներգրավման, անգլալեզու ուսուցման համակարգ ստեղծելու, սեփական համալսարանական կլինիկական հիվանդանոցներ և հանրակացարաններ ունենալու գործում:

Ակադեմիկոս Վ. Պ. Հակոբյանի հետևողական գործունեության շնորհիվ 1991թ.-ին Երևանի պետական բժշկական ինստիտուտը վերանվանվեց մեծ բժշկապետ Մխիթար Հերացու անվամբ, իսկ 1995 թ.-ին ինստիտուտը վերակազմավորվեց համալսարանի:

Ծանաչված գիտնականն իր ներդրումն է կատարել տեղական և միջազգային մի շարք հանդեսների աշխատանքներում: Բավական է նշել, որ Վ. Պ. Հակոբյանը երկար տարիներ (1989-2007 թթ.) խմբագրել է ՀՀ ԳԱԱ «Հայաստանի բժշկագիտություն» հանդեսը: Գիտնականի և կազմակերպչի նրա վաստակը գնահատվել է արտասահմանյան մի շարք ակադեմիաների և գիտական ընկերակցությունների անդամ ընտրվելով:

Վ. Պ. Հակոբյանի գիտամանկավարժական գործունեությունն արտացոլված է նրա ավելի քան 300 աշխատություններում (որոնց զգալի մասը հրատարակվել է միջազգային գիտական հանդեսներում): Նա հեղինակ է 6 մենագրությունների (որոնցից 2-ը հրատարակվել է արտասահմանում՝ Մոսկվայում և Աթենքում), 11 ուսումնամեթոդական ձեռնարկների, 3 ֆարմակոլոգիայի դասագրքերի: Իր գործընկերների հետ ստեղծած այդ ուսումնական ձեռնարկները ֆարմակոլոգիայի հայերեն լեզվով առաջին բուհական դասագրքերն են Հայաստանում: Վ. Պ. Հակոբյանն ստացել է 24 հեղինակային արտոնագիր: Նրա ղեկավարությամբ պաշտպանվել է 5 դոկտորական և 19 թեկնածուական ատենախոսություն:

Նա բազմիցս հրավիրվել է աշխարհի տարբեր երկրներ և զեկուցումներով հանդես եկել միջազգային գիտաժողովներում:

Վ. Պ. Հակոբյանն իր գիտական աշխատանքներն սկսել է տակավին ուսանողական տարիներին, տասնամյակներ շարունակ զբաղվել է կենսորոնական նյարդային համակարգի արյան շրջանառության ուսումնասիրության հարցերով:

միջ-սփյուռք կապերի ամրապնդմանը:

Պատշաճ ձևով գնահատելով մեր անկախ պետականության համար ֆիզիկապես ամուր, առողջ և մարտունակ բանակ ունենալու և այն բարձրորակ զինվորական բժիշկներով ապահովելու կարևորությունը՝ Վ. Պ. Հակոբյանի անմիջական նախաձեռնությամբ և ղեկավարությամբ 1994 թ.-ին Երևանի պետական բժշկական համալսարանում հիմնադրվեց և մինչ օրս հաջողությամբ գործում է ռազմաբժշկական ֆակուլտետը:

Հայրենիքի պաշտպանության և բանակաշինության գործընթացում ներդրած ուրույն ավանդի համար ակադեմիկոս Վ. Պ. Հակոբյանն արժանացել է բժշկական ծառայության գնդապետի կոչման, ինչպես նաև պարգևատրվել «Դրաստամատ Կանայանի», «Գարեգին Նժդեհի», «Սպարապետ Վ. Սարգսյանի» և ԼՂՀ-ի «Մայրական երախտագիտության» մեդալներով:

Ակադեմիկոս Վ. Պ. Հակոբյանը պարգևատրվել է նաև հանրապետության մի շարք բարձրագույն պարգևներով՝ «Մխիթար Հերացի» մեդալով, «Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց» շքանշանով, արժանացել է Հայաստանի Հանրապետության նախագահի մրցանակին, գիտության վաստակավոր գործիչ կոչմանը:

Իր բազմաբնույթ գործունեության մեջ Վ. Պ. Հակոբյանը միաժամանակ ծավալել է հասարակական բուռն գործունեություն, որի շնորհիվ արժանացել է «Երևանի պատվավոր քաղաքացի» կոչմանը, ինչպես նաև պարգևատրվել է բազմաթիվ հուշամեդալներով և շնորհակալագրերով:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդը, բարձր գնահատելով Գերագույն Հոգևոր հորհրդի անդամ Վ. Պ. Հակոբյանի ազգամերի աշխատանքը, նրան պարգևատրեց «Սուրբ Սահակ-Սուրբ Մեսրոպ» բարձրագույն և «Սուրբ Ներսես Մեծ» շքանշաններով:

Նա արժանացել է նաև «Ամենափրկիչ Քրիստոսի տաճարի» Մոսկվայի կաթողիկոսության երախտավորագրին:

Բժշկագիտության և մարդասիրության բնագավառում, ինչպես նաև հասարակական գործունեության մեջ իր արժանի ազգամերի աշխատանքը, նրան պարգևատրեց «Սուրբ Սահակ-Սուրբ Մեսրոպ» բարձրագույն և «Սուրբ Ներսես Մեծ» շքանշաններով:

Ներկայումս Վ. Պ. Հակոբյանն իր կուտակած փորձն ու հմտությունը ներդնում է ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի գիտահետազոտական կազմակերպություններում, ավելի քան 10 տարի ղեկավարել է բնական գիտությունների բաժանմունքը որպես ակադեմիկոս-քարտուղար:

Ակադեմիկոս Վ. Պ. Հակոբյանի բազմաթիվ աշակերտներն ու հետևորդները, հանրապետության և արտերկրի բժշկական հասարակությունը, բոլոր նրանք, ովքեր ճանաչում են Վ. Պ. Հակոբյանին, զգացել են նրա հոգատար, սրտացավ վերաբերմունքը, իրենց երախտագիտության և հարգանքի տուրքն են մատուցում անխոնջ մանկավարժին և հայրենասեր քաղաքացուն, որն իր ողջ գիտակցական կյանքը նվիրաբերել է իր հայրենիքին ու ժողովրդին ծառայելու պատվավոր գործին:

**ՀՀ ԳԱԱ նախագահություն
Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական
բժշկական համալսարան**

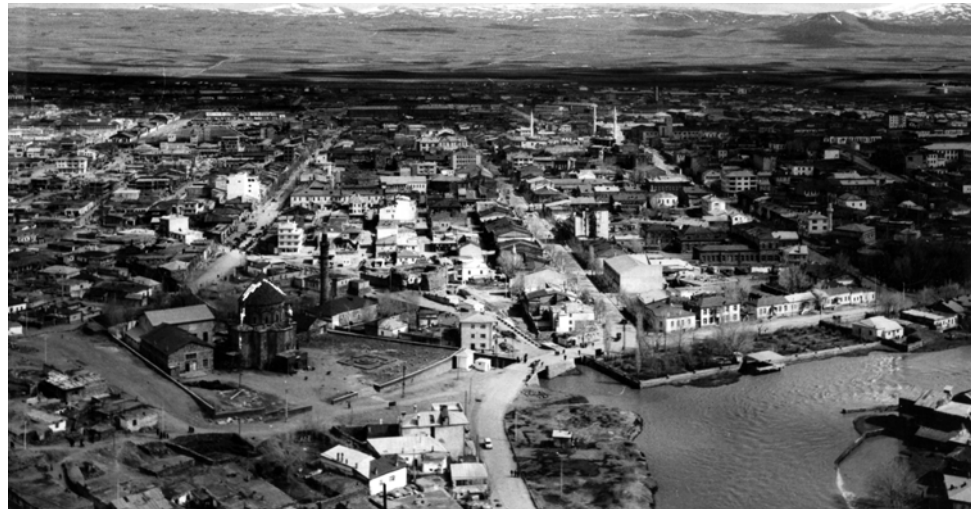
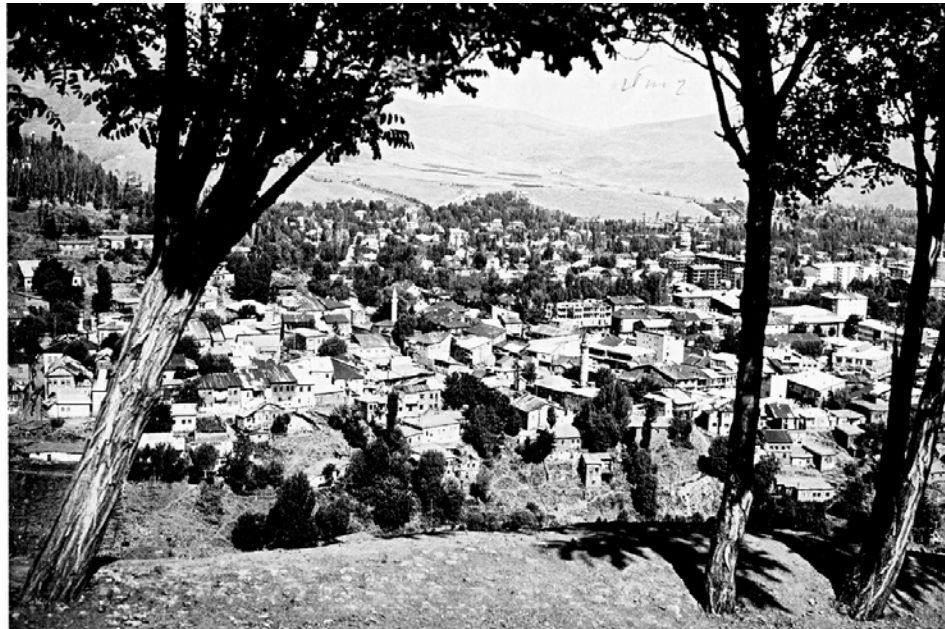
Մոլեկուլ ԳԱԼՇՈՅԱՆ

ԲՐԱԲԻՈՆ ԾԱՂԻԿ ՈՐՈՆՈՂԸ

Խաչի ԴԱՇՏԵՆՑԻ ԾԱՆՈՅԱՆ 70-ԱՄՅԱԿԻ ԱՊՐԻԼԻ ԳՐԱԾ ԽՈՍՔԻՑ

...Թելո Մետրոպոլիտոսի ու հարկան գյուղացիների մեջ եմ որքա՞ն է միլիոնը: Վիճում եմ ու գնում ս. Ախրեթիկ պարզելու, թե որքան է միլիոնը՝ հարյուր հազար, թե՞ հազար հազար: Հենց այդքան հայ գինվոր է հարկավոր՝ հայոց լեռները մաքրելու չարքերից... Բայց, ուզում եք հավատացե՞ք, ուզում եք ոչ. մի տղա, մեծ-մեծակ մի ջահել: Կարմիր իրիցու տնից, անունը Արաբո, ձին հեծած կանգնել է Ծիրնկատարին, սուլթան Չամիդին կռիվ է հայտարարել:

Հայ ֆիդայական շարժման սկիզբը այսպես հեքիաթային, բայց պատմականորեն ճիշտ, մեզ ներկայացնելով, խաչիկ Դաշտենցը հարց է տալիս՝ որքա՞ն ժամանակ է անցել, ահա, քսաներորդ դարի մուտքն է, բայց Դավթից մինչև Արաբոն ծիածանի կամարի տակ լեռների ու նրանց մարդկանց ճակատագրում ի՞նչն է փոխվել, կայծակնահար նույն լեռներն են, չարքերով լցված նույն վիհերը,

տաղացու որդիներ, որ ապրեցին միայն հայրենիքի կյանքով և դեռ իրենց կենդանության ժամանակ դարձան պատմություն:

...Անօրենները դժոխք էին դարձրել այն երկիրը, ուր գործում էին հայ ֆիդայիները: Եվ նրանք կամոք էին հագել դժոխքի բոցերից կարված կրակե շապիկները: Հայրենիքի որդու առաքելությունն էր դա: Ինչպե՞ս կարող է լինել հանգիստ և անձնական ապահով կյանք, երբ հայրենիքն ինքն է անապահով, որտեղի՞ց պետք է հայտնվի անձնական երջանկությունը, երբ հայրենիքն ինքն է ապերջանիկ, ո՞ր կտանի անձնական փառքի ծգտումը, երբ հայրենիքն ինքն է անփառունակ, ո՞րն է անձնական սերը,

իր մենակությանը խաչված նույն ժողովուրդը և ընթոստ ճակատով նույն միայնակ գինվորը՝ անունը Դավիթ թե Արաբո:

...Մոսե Իմոն հասել է մինչև Ինգիլզ և քրիստոնյա թագավորից, ի տեղ օգնության, մի օրորոց է ստացել նվեր: Այդ լեռների պատվիրակը աշխարհի հզորներից հզոր ո՞ր թագավորի դուռն էլ գնար, այդ օրորոցը կստանար՝ օրորիկ հույսը:

Հույսը դարձյալ հրաշքն է: Պայթող աղբյուրի ակունքից հայտնվող Քուռկիկ Ջալալին, երկրի ընդերքից հայտնվող հրեղեն ձին:

Այդ հրեղեն ձին Արաբոն էր:

Այդ հրեղեն ձին Աղբյուր Մետրոն էր, Սպաղաց Մակարն էր, Գևորգ Չաուշը, Անդրանիկը, Դժոխք Հրայրը, Սմբատը, Գալեն, Չոլոն, Մորուք Կարոն, Արծիվ Պետոն, Սևաթեցի Սաքոն, Կայծակ Անդրիասը, Տեր Քաջի Ադամը, Կոստո Հակոբը, Լաճկանցի Արթուրը, Առդա Ջորիկը, Ալադին Միսակը, Բրինդարը, Սեյդո Պողոսը, Արտոնքա Ջնդոն, Մուլքոն, Բամբակու Մե-

լոն, այդ հրեղեն ձին Շենիքցի Մանուկն էր, Փեթարա Մանուկը, Փեթարա Թադեն, Փեթարա Ախոն, Փեթարա Իսրոն...

Պայթող Աղբյուրի հրաշքը հայ ֆիդայիներն էին:

Հրեղեն շնչով այրեք, հայրենիքի մա-

եր սիրո օրորոց հայրենիքը դժոխքի վերակացուն է օրորում:

Քարանձավն էր նրանց տունը, ամենաշատը, ամենաշատը՝ գյուղեզրի մարագը կամ գոմը: Խոտը կամ ձյունն է նրանց անկողինը, փոթորիկն է նրանց սպիտա-

կեղենը, քարն է նրանց բարձը, սեփական շունչն է նրանց կրակը: Ձենքի հետ պսակված, ուսապարկերում մի կտոր կորեկհաց կամ մի բուռ փոխինձ, ուսապարկերում իրենց պատանքացուն, հալարտ ճակատները թշնամու նենգ գնդակի դեմ բաց, գոր ու գիշեր լեռներում քայլում են կրակե շապիկ հագած աստվածները:

Արաչություն է անանձնական կյանքը: Այդպիսի կյանքով կարող է ապրել միայն մա, ով իր ազատությունը չի զատում հայրենիքի ազատությունից, ով իր փառքը չի բաժանում հայրենիքի փառքից, ով իր երջանկությունը չի բաժանում հայրենիքի երջանկությունից, ով իր սերը չի զատում հայրենիքի սիրուց... Ասպետություն, ազատություն, հերոսություն, փառք և երջանկություն է անանձնական կյանքը: Եվ անսահման է անանձնական կյանքի սահմանը:

Կարմիր իրիցու տան երբեմնի ավետարանում գրված է եղել թե՛ ավետյաց երկրի լեռներում մի ծաղիկ է աճում՝ երջանկության Բրաբիոն ծաղիկը: Շատերն են ելել երջանկության ծաղիկը որոնելու, են գլխեն որոնել են, բայց ոչ մեկը չի գտել: Եվ երջանկության ծաղիկի ետևից գնացողը այլևս համարվում էր ցնորքով տարված, խենթ:

Այդ «խենթը» Կարմիր իրիցու տան Արաբոն էր:

Հայոց լեռների երջանկության ծաղիկ որոնող «խենթերը» ֆիդայիներն էին:

Մի տղա, միայնակ ու ասպետ մի գինվոր՝ արյունարբու ու նենգ մի բանակի դեմ: Յոթ գինվոր՝ յոթ բանակի դեմ: Ամենաշատը քառասուն գինվոր՝ քառասուն հազարանոց արյունարբու ու նենգ բանակի դեմ («Քառասուն» թիվը հեքիաթային է, իսկ պատմությունը՝ իրական): Միայնակ գինվորը գիտեր, որ մի բանակի հաղթել չի կարող: Քառասունը գիտեին, որ հաղթանակը քառասուն գազ խորը՝ քառասուն ջրաղացքարի տակ է, սակայն... որոնում էին իրենց լեռների Բրաբիոն ծաղիկը: Կհաղթես, թե կպարտվես՝ չարի դեմ չարանալը առաքելություն է, կգտնես, թե ոչ՝ հայրենիքի երջանկության ծաղիկը որոնելը հայրենիքի որդու պարտքն է:

Ուխտին հավատարիմ՝ զենքին պսակված, նրանցից շատերը փաթաթվեցին իրենց պատանքացու կտավներով և, որպես Բրաբիոն ծաղիկի հունդեր, թաղվեցին սարերում: Ով մնաց՝ տեսավ հայ գողգոթան: Եվ տեղահանվող, լլկվող, մորթվող ու այրվող ժողովրդի համար դարձավ պաշտպան բանակի խորհրդանիշ և բանակ, առաջնորդի խորհրդանիշ և առաջնորդ, կամքի խորհրդանիշ և կամք, հույսի խորհրդանիշ և հույս...

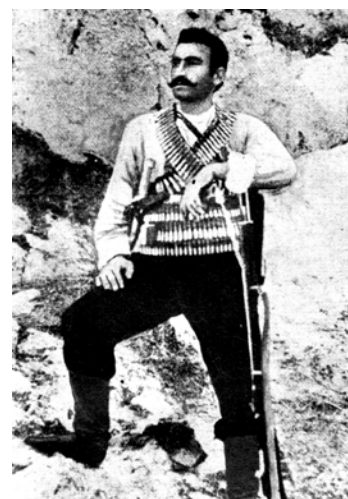
ԱՐԱԲՈ

ԱՐԲՅՈՒՐ ՄԵՏՐՈՆ

ՋՈՐԱԿԱՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ

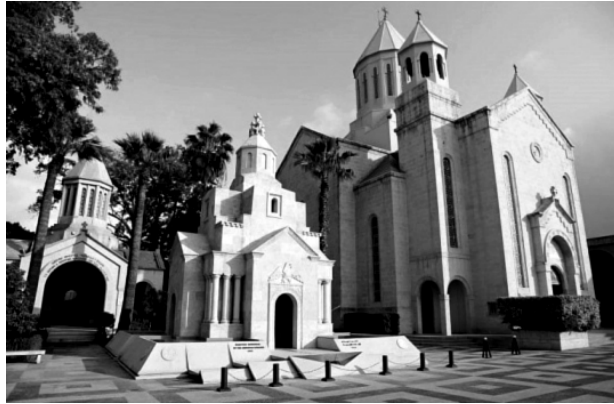
ԳԵՎՈՐԳ ՉԱՈՒՇ

ՍՄԲԱՏ ԲՈՐՈՅԱՆ (Մախլուստո)

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան կազմակերպած համաժողովը, Հայաստանի Հանրապետութեան 100-ամեակի առիթով, ակադեմիական պետական քաղաքականութեան մը ընդհանուր ուղղութիւններուն վրայ խորհրդածական հայեացքներ կը կեդրոնացնէ:

Գիտութիւններու ազգային ակադեմիայի եւ Երեւանի պետական համալսարանի գիտաշխատողներու, ակադեմիականներու՝ իրաւագէտներու, թրքագէտներու, արեւելագէտներու, իրանագէտներու, պատմաբաններու եւ յատկապէս Հայաստանի Հանրապետութեան հիմնադրման ժամանակաշրջանի մասնագէտներու մասնակցութիւնը ընդգծեց ապահովուած համահայկական համաժողովին գիտականութիւնը եւ ատով իսկ ուղենշեց

Ակադեմիական քաղաքականութեան ուղենիշները

(Հայաստանի Հանրապետութեան 100-ամեակ, Անթիլիաս)

սփիւռքի մէջ եւս 100-ամեակը արժանավայել նշելու հրամայականը:

Համաժողովը ոչ միայն սփիւռքի այլ նաեւ ընդհանրապէս հայկական աշխարհի մէջ դարձաւ մեկնարկը 100-ամեակի առիթով կազմակերպուելիք համագումարներուն եւ գիտաժողովներուն:

Նախ պատմական գործընթացները լոյսին բերելու առումով ներկայացուած՝ հայ-ամերիկեան, հայ-ռուսական, հայ-իրանական, Հայաստանի Հանրապետութիւն-միջազգային հանրութիւն յարաբերութիւններու ուղղութիւնները, եւ նոյն ժամանակահատուածին կնքուած պայմանագիրներու մանրամասնութիւններու փոխանցումը, իրաւական մեկնաբանութիւններն ու այդ մասնագիտական ոլորտներու մէջ կայացած բանավեճերը համոզեցին կարեւոր փաստի մը գոյութիւնը:

Այսօր հայոց պետականութիւնը ակադեմիական մակարդակի վրայ յաջողած է ձեւաւորել մասնագէտներու շտեմարան մը, որ ամենաարհեստավարժ աշխատելաոճով լիաժամ տրամադրուած է Հայաստանի Հանրապետութեան հիմնադրման պատմական, ներքին-արտաքին քաղաքական, իրաւապայմանագրային, հոգեւոր, մշակութային եւ կրթական ու ռազմական ոլորտներու մէջ անընդհատ հետազոտական աշխատանքներ իրականացնելու ու գիտական հասարակութեան հրամցնելու աշխատանքին: Գիտական հիմքեր ապահոված նոր վարկածներ, նոր տեսութիւններ, նոր մեկնաբանութիւններ: Եւ որքան ալ հակաճառուի, որ պատմագրութիւնը Հայաստանի մէջ կը շարունակէ կրել խորհրդահայ դպրոցի գաղափարախօսական-քաղաքական կաղապարումներու ազդեցութիւնը, մնան համաժողովի որեւէ մասնակից պիտի նկատէր նոր շունչը, արխիւային փաստերու վրայ հիմնուած գիտականութեան եւ գաղափարականութեան ակադեմիական համատեղելիութեան օրինակները:

Ներկայացուած զեկուցումները ընդհանրապէս արխիւային սկզբնաղբիւրներու վրայ հիմնուած էին. այս պարագային՝ Ազգային արխիւի մէջ պահուած եւ Հայաս-

տանի Հանրապետութեան ժամանակաշրջանին վերաբերող արխիւային հաւաքածոյին: Արխիւը գիտական աշխարհին մէջ ամենաընդունելի սկզբնաղբիւրը կը համարուի, որքան ալ որ նկատուի, թէ պետական արխիւը տուեալ պետութեան քաղաքականութեան համապատասխանող միւթ է, եւ այնտեղ եւս քաղաքականացուած մօտեցումը գերակշիռ է: Այո՛, բայց խօսքը մանաւանդ պետական քաղաքականութեան ծալքերուն իրազեկելուն կը վերաբերի: Մինչ հրատարակչական արխիւը, որքան ալ մասնակիցի վկայագրութիւնը ըլլայ, որքան ալ օրուան պետական գործիչի յուշագրութիւնը համարուի, անպայման եմբակայական առանցք կ'ունենայ եւ ատով իսկ կրնայ չհամապատասխանել գիտականութեան նորմերուն:

Համաժողովին զգալի էր շատ յստակ միտում: Արխիւային միւթերու վրայ հիմնուած յատկապէս իրաւապայմանագրային փաստաթուղթերու ուսումնասիրութեան, սահմանային խնդիրներու եւ, բնականաբար, կապելով Համահայկական հռչակագրով ամրագրուած դրոյթներուն ուղղութեամբ նոր հետազոտութիւններ կատարելու: Այլ խօսքով, լուսարձակները բանալու բոլոր այն հաւանական իրաւական հիմքերուն վրայ, որոնք կրնան աղիւս ծառայել հատուցման համալիրի կառուցման: Երբ պետական հռչակագիրը կ'ակնարկէ Սեւրի պայմանագրին ու ուիլսոնեան Իրաւարար վճիռի ներկայացուցած կարեւորութեան, ապա անհրաժեշտ է ուրեմն իրաւական հիմքեր գտնել այդ բոլորին ժամանակակից իմաստ տալու համար, եւ ասոր դիմաց բնականաբար իրաւագէտօրէն որոնել այն իրաւադրոյթները, որոնք անվաւեր կը համարեն Պաթումի, Մոսկուայի կամ Կարսի դաշնագիրները:

Ահա այստեղ է փաստօրէն, որ կը համատեղուին եւ ոչ թէ կը հակադրուին գաղափարաքաղաքականն ու գիտականը: Ձուտ գիտականի անուան տակ պատմական իրադարձութիւնները գաղափարազերծուած ներկայացնելու տեսութիւնները կը չգոքացուին այս ձեւով, եթէ

ճիշդ ընկալուին Հայաստանի Հանրապետութեան ակադեմիական քաղաքականութեան ծալքերը: Այո՛, գիտական ոլորտի մէջ հարցերը ներկայացնելու պահուն քաղաքական մօտեցումը պէտք է մտահոգութիւն պատճառէ, որ կը հարուածուի առարկայական գիտականութիւնը: Իսկ այս մօտեցումները չեն վերաբերիր միայն պատմական խնդիրներու:

Ժամանակակից իրադրութիւններու ակադեմիական ներկայացումը այսօր օգտակար է մեր արտաքին դիւանագիտութեան համար: Գիտական փաստերով, ճիշդ եզրաբանութիւն օգտագործելով Խոջալուի ինքնառնչացումը, արխիւային միւթերու մեջբերումով Մութալիպովի յայտարարութիւնները լոյսին բերելը, այո՛, ունի քաղաքական առաջադրանք, բայց հիմնուած է նաեւ գիտական տուեալներու վրայ: Կամ Պաքուի յարձակողապաշտութիւնը, պատերազմական օրէնքներու խախտումը, ռազմական յանցագործութիւնները միջազգային համապատասխան օրէնքներու նկատառումով հրապարակապէս նացնելը քաղաքագիտական եւ իրաւագիտական աշխատանք է:

Համաժողովին երեւցաւ նաեւ արխիւային միւթերու համեմատական աշխատակարգի մօտեցումը: Բազմիցս լսեցինք, որ մեր պետական արխիւներուն մէջ յայտնաբերուած միւթին համապատասխանը որոնուած է Ռուսիոյ Դաշնութեան կամ Վրաստանի պետական արխիւներուն մէջ, ինչ որ սկզբնաղբիւրներու համեմատական ուսումնասիրութիւններու հետ կապուած մեթոտաբանական կարգ է մնան հետազոտութիւններու պարագային:

Գիտական գաղափարաքաղաքականութեան ընդհանուր ուղղութեան ներքոյ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան կազմակերպած 100-ամեակի համաժողովին քննարկուեցան՝ հանրապետութեան հռչակման մախադրեալները, մայիսեան հերոսամարտերու մշանակութիւնը, պետական կառուցուածքն ու պետականաշինութեան գործընթացը, Արցախի մէջ պետականութեան վերականգնման եղելոյթը, կուսակցութիւններու ներդրումը՝ պետական դաշտի կայացման, ՀՀ-ի արտաքին քաղաքականութիւնը, դիւանագիտութիւնն ու տարբեր պետութիւններու հետ ընթացած յարաբերութիւնները, հանրապետութեան անկման պատճառները, մամուլը, եկեղեցւոյ դերը, իրաւապայմանագրային հարցերը, մշակութային ոլորտները, այլախոհական շարժումները, անկախութեան գաղափարի արժարժուումը խորհրդային կարգերու տակ եւ սփիւռքի մէջ:

Նման համախմբումներ ի վերջոյ այս մեթոտաբանութեամբ պիտի ընթանան: Գիտական աշխատանքը պիտի ծառայէ որոշ քաղաքականութեան մը. այս պարագային՝ պետական քաղաքականութեան, որ համահայկական բնութագիր ունի:

Շահան ԳԱՆՏԱՅՐԵԱՆ
«Ազդակ» օրաթերթ
30 մարտի, 2018 թ.

Արմին Թեոֆիլ Վեգներ

ՃԻՉ ԱՐԱՐԱՏԻՑ

(Սկիզբը մախորդ համարում)

Բայց եթէ անգամ դա ճշմարիտ լինի, ինչին որ երբեք չեն հավատա կյանքի փորձով կեղծիքը ճանաչող մարդիկ, մի՞թէ դա ապացուցում է նրանց հանցանքը, որոնց խողխողել են, բանտներում խեղդել, սովի անապատը քշել: Ոչ մի հանցանք չեն կարող ունենալ ծծկերներն ու մայրերը, այստեղ արյունն է սոսկ հանցավոր: Դա է այն միակ պատճառը, որ նրանց դարձրել է իրենց հալածիչների կատաղի ատելության առարկան: Ոչ մի երկրային երևակայություն չի հանդգնի պատկերացնել մարդկային այն հալածանքների տառապանքը, որ կրել են գաղթականների բազմությունները:

Ահա, տեսնում ենք, թե ինչպես են մարդիկ անասունների պես սարսափից կորցնում բանականությունը, իրար հրմշտելով հորձանուտը գլորվում: Տեսնում ենք, թե ինչպես է ծովը ծածկվում խեղդվողներով, որ դեպի նավերը լող տալով ապարդյուն ջանում են փրկվել, և որոնց կարկամած մարմիններն ալիքները քշում են դեպի ափը: Գիշերը կրակի բծերով ծածկված, ոռնում է սարսափից, և հրկիզված տներից խուճապահար դուրս են թափվում տղամարդիկ և կանայք ու մանուկներ, որպեսզի կարկառած բազուկներով նետվեն գնդացիների ահասարսուռ հռիռիցի մեջ: Խավարի միջով, միմչև եվրոպայի գիշերային անդորրն է հասնում նահատակվողների ողբ ու կոծը,

Թուրք Նշանավոր ռասիստ, երիտթուրքերի կուսակցության պարագլուխներից մեկը Ադա Գընդըզը ձիվաղային մոլուցքով գրել է. «Պատերազմ գնալուց առաջ թող որ ես ձեզ ասեմ, թե ինչ եմ անելու. իմ վերցրած ամեն բուռ հողից արյուն պիտի ժայթքի, և իմ ձիրանների մեջ գարուններն աշունների և աշունները ձմեռների պիտի փոխվեն, եթե ես քարը քարի վրա թողնեմ՝ ապա թող իմ օջախը ավերակ դառնա, իմ սվինը վարդերով լեցուն պարտեզները գերեզմանի պիտի վերածի, և ես կկտակեմ պատմությանը այնպիսի ավերակներ, ուր տասը դար շարունակ քաղաքակրթություն չպիտի ծաղկի, գթությունը իմ սրի ծայրից կկախեմ, իրավունքը հրացանիս բլթակից, և քաղաքակրթությունը ձիուս ոտքերից: Եվ լեռնախորշերը, ավերակների այլանդակ պատկերները հավիտյան կասեն «Թուրքն է անցել այստեղից»»:

որոնց խողխողում են փողոցի մի անկյունում, և հաջորդում է մի խորին լռութուն, որ ավելի զարհուրելի է, քան դրան մախորդած աղաղակը:

Իսկ եվրոպան, որը միշտ մի ա-

Ես անհամբերությամբ սպասում էի հայերի ցեղասպանության 100-ամյակին նվիրված հոլիվուդյան «Խոստում» ֆիլմին, որը ստեղծվել է ազգային մեծ բարերար Քլոդ Բրոքոյանի միջոցներով ու պատվերով: Վերջապես երկու անգամ դիտում եմ ֆիլմը, բնականաբար շատերի նման վերապրում հայ անմեղ մահատակների կորստի ցավը և տեսնում, որ հայերի դահիճ Թալեաթի ու ԱՄՆ-ի դեսպան Մորգենթաուի կերպարները մարմնավորող դերասանները խիստ մեծ են նրանց լուսանկարներին: Ֆիլմում հնչում է Մորգենթաուի և Թալեաթի նույն երկխոսությունը, որն ինձ ծանոթ է դեռ 2003-ին Նյու Յորքում լույս տեսած մարդու իրավունքների պաշտպան Սամանթ

թողնում է Թուրքիայի դեսպանի պաշտոնը, սակայն շարունակում է իր հողվածներում, իր գրքերում մերկացնել երիտթուրքերի կազմակերպած հայերի ցեղասպանությունը, որին զոհ գնացին մեկ և կես միլիոն անմեղ հայեր: Ես համոզված եմ, որ այս ազգային ցավը երբեք չեն մոռանալու մահ հայերի հետագա սերունդները՝ աշխարհի որ ծագերում էլ ապրելիս լինեն:

«Խոստում» ֆիլմը դիտելուց հետո հարցնում եմ աղջկաս, որն ապրում է Բոստոնում, թե արդյոք տեսել է ֆիլմը և արդյոք հավանե՞լ է: Պարզվում է ոչ միայն տեսել է ու հավանել, այլև գտել է, թե որ մահանգում և որ գերեզմանոցում է թաղված Յենրի Մորգենթաուն ու որո-

թաուի գերեզմանը: Աշխատակիցը մեզ ընկալում է որպես Մորգենթաուի ընտանիքի անդամների (գիտի, որ Բոստոնից ենք գալիս), և ասում, թե ընտանիքի անդամները երբեմն մոռանում են գերեզմանի տեղը և համակարգչով հանում է գերեզմանատան քարտեզն ու ասում, թե մեքենայով կարող ենք գնալ հենց գերեզմանի մոտ:

Շատ մաքուր ու բարեկարգ գերեզմանոց է. կան դամբարաններ, սակայն հիմնականում սպիտակ ու միանման պարզ շիրմաքարեր են, և մենք հեշտությամբ գտնում ենք Մորգենթաուի գերեզմանը: Մորգենթաուների գերեզմանոցը մեծ չափերի է, կորած կանաչի մեջ և ընդամենը երեք գերեզմանաքար կա: Դնում ենք ծա-

Վրթանես Փափազյանի նամակը Հայաստանի Առաջին Հանրապետության կառավարությանը

Չեմ կարծում, որ մոռացված լինեն 1915 թվի 11, 12 և 13-ի (նոր տոմարով՝ 24, 25 և 26) այն օրերը, երբ Կ. Պոլսո և Հայաստանի բոլոր գավառներում, մասնապես ծրագրված դիվային մի մտածությունով, թուրք կառավարությունը խմբովին ձերբակալեց հայությունը՝ հայ մտավորականների, տանջեց նրանց բանտից բանտ և քստորների ճանապարհներին, հետո զազանորեն մորթել տվավ և անհայտության մատնեց նրանց գերեզմաններն անգամ:

Ովքեր ասես, որ չկային այդ մահատակների մեջ: Հայ բանաստեղծ ու լրագրող, բժիշկ ու փաստաբան, հայ ուսուցիչ, եպիսկոպոս, վարդապետ ու քահանա... ամենքին, ամենքին տարան, ոչինչ չնսանջեցին, հայ միտքն ուզեցին մի հարվածով մեռցնել ու ոչնչացնել, ուզեցին ջնջել հայ գիրքը, հայ երգն ու հայ աղոթքը...

Գաղափար կազմելու համար կորստի ահավորության մասին, բավական է հիշատակել, որ սպանվեցին ու մորթվեցին մոտ 760 մտավորականներ:

Յոթ հարյուր և վաթսուհին կյանքեր, որոնք այնքան ոգևորությամբ մշակում էին հայ միտքը, և որոնց ջնջելով՝ իրավամբ մտածում էին, թե հայ ազգը պիտի կորցնի իր ամենալավ մասը - իր սիրտը, իր կուլտուրան:

Յոթ հարյուր և վաթսուհին մահատակներ, որոնք ընկան, մեր ազատության ուղիների վրա՝ պատվանդան դառնալով մեր այժմյան փոքրիկ, վտիտ անկախության համար, որ պիտի մեծանա, անշուշտ և լավ օրերի մեջ հիացումով հիշե պիտի իր 760 լավագույն մտավոր ուժերին:

Մեր պատմության մեջ մենք չենք ունեցել մահ մահատակներ՝ այդպես խմբովին սրի զոհ գնացած և վայրագորեն ոչնչացրած 1915, ապրիլ 11, 12 և 13 թվեր՝ մեր անցյալի արյունոտ էջերը չունեն արձանագրած իրենց վրա: Յոթ հարյուր և վաթսուհին լուսավոր մտքեր միահամուռ ժողոված և անապատների մեջ մորթոտած-լենկթեմուրյան շրջանումն անգամ տեղի չի ունեցել:

Մենք այդ անմախքնապես սոսկումի օրերը ապրեցինք, և նրա կսկիծը

➤6

ԱԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

ԿԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐ, ՈՐՈՒՔ ՀԱՎԵՐԺՈՐԵՆ ԱՊՐԵԼՈՒ ԵՆ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

տա Պաուերի «Դժոխսային խնդիր» («Problem from Hell») գրքից: Յենրի Մորգենթաուն Թալեաթին բողոքում է հայկական կոտորածների համար և փորձում կանխել այն: Թալեաթն ասում է. «Ինչո՞ւ եք դուք այդքան հետաքրքրված հայերի խնդիրներով, դուք հրեա եք, այդ մարդիկ քրիստոնյաներ... Ինչո՞ւ չեք թողնում այդ քրիստոնյաների հետ անել այն, ինչ մենք ուզում ենք»: Մորգենթաուն պատասխանում է. «Դուք, թվում է, չեք գիտակցում, որ ես այստեղ եմ ոչ որպես հրեա, այլ որպես ամերիկյան դեսպան...» (էջ 7):

1916 թվականին Յենրի Մորգենթաուն

չել է այցելել նրա շիրիմին ու ծաղիկներ դնել: Ես խնդրում եմ սպասել ամռանը, երբ ես իրեն կայցելեմ և միասին այդ մեծ մարդասերի հիշատակին հարգանքի տուրք կմատուցեմ: Նա համաձայնվում է:

Եվ մենք գնում ենք Բոստոնից 4 ժամվա հեռավորության վրա գտնվող հրեական գերեզմանոցը, որը կոչվում է «Մաունթ Կլեգանթ» (Հորթոն, Վեսթչեսթեր Քաունթի, Նյու Յորք): Ծաղիկները գրկիս ես ու աղջիկս կանգնած ենք գերեզմանոցի աշխատակցի սենյակում, իմանալու, թե ինչպես գտնենք Մորգեն-

դիկները, այդ իսկական մարդասերի գերեզմանին, որոշ ժամանակ խոնարհու՜մով կանգնում և հետո, քանի որ օրը կիրակի է, աղջիկս ինձ տանում է Հարթֆորդ քաղաքը՝ Կոնեկտիկուտ մահանգի կենտրոնը, այդտեղի հիմնալի Վորթսվորդ Աթենիում պատկերասրահը տեսնելու: Պատկերասրահը, իրոք, շատ հարուստ է, այն առաջինն է ողջ ԱՄՆ-ում, որ գնել է Ֆրանսիացի իմպրեսիոնիստների նկարները: Այդ գեղեցիկ ու հարուստ պատկերասրահում մենք գրեթե մեռակ ենք, և դա ավելի է մեծացնում աշխարհառջակ սյուռռալիստների ու իմպրեսիոնիստների նկարները հանգիստ դիտելու հաճույքը: Ի դեպ, դատարկ է մահ շատ մաքուր ու գեղեցիկ Հարթֆորդ քաղաքի կենտրոնը. օրը ցերեկով գիշերային դատարկություն է:

Որքան էլ որ մենք փորձում ենք ցրել մեր այցելության հետ կապված ազգային ցավալի հիշողությունը, բայցևայնպես Յենրի Մորգենթաուի խոսքերը կարծես շարունակում են ուղեկցել մեզ՝ հիշեցնելով, թե 1915 թվականի զարնանը թուրքերն սկսեցին իրագործել հայկական ցեղի բնաջնջման ծրագիրը, և զոհերի քանակով ու զործադրված միջոցներով հայերի այս սպանող մարդկության պատմության մեջ հիշատակված ջարդերի մեջ եղել է ամենասոսկալին:

Որպիություն աշխատում է փոխհատուցել մեկ ուրիշով և չի թաքցնում իր հրճվանքը այդ հաղթանակի առթիվ, հաղթանակ, որ գնված է տասնյակ հազար անմեղ կանանց ու մանկանց արյունով, Եվրոպան, որն ավելի շուտ մի շահեկան գործարք կկնքի նրանց խոշտանգողների հետ, քան թե տեղահանված մարդկային մի ցեղի խլյակներին կփրկի կործանումից:

Մի՞թե Արևմուտքի հաղթող պետություններն այդպես են կատարում իրենց հանդիսավոր խոստումները: Դուք, որ ձեր ժողովուրդների իմաստուն ծառաներն եք մեզ համարում, բավական չէ, որ հազարավոր վերքերից արյունաքամ եղած հայ ժողովուրդին դեռ պատերազմի միջոցով ստիպում էիք ռազմական կամավորներ տրամադրել, երիտասարդ հայկական հանրապետությանն էլ խոչընդոտում էիք եղեռնից մազապուրծ եղած գաղթականներին տեղափոխելու իրենց հայրենի վայրերը: Դուք թույլ տվեցիք, որ անապաստան երեխաները նորից խլվեն ամերիկյան որբանոցներից, որ ոչնչացնեն Վանի բնակչության մնացորդներին, որը շատ հեռու է: Անկարայի կառավարության համար վտանգավոր լինելուց, ավելի՛ն՝ իր թուրք տերերի համար բեռնատար գրաստների դեր էր կատարում: Ֆրանսիան սոսկ նրա համար գրավեց Կիլիկիան, քանզի պիտրժում էր նրա պտղավետ հարթավայրերն ու նրա բամբակը: Բայց Անկարայի դաշնագրով, ես չգիտեմ

նավթի՞, թե ո՞ր օգուտների համար, այդ գավառը նորից հանձնեց թուրքական կամայականությանը: Հարյուր հիսուն հազար հայեր, որոնք Ֆրանսիական հանրապետության խոսքին վստահելով վերադարձել էին այնտեղ, վերստին իրենց մատնված տեսան հին դահիճների ձեռքը: Ե՞րբ է, վերջապես, ձեր մեջ ես արթնանալու այն գիտակցությունը, որ աշխարհի արժեքները փերեզակների կշեռքով չէ, որ կշռում են, քանզի ձեր արյան մեջ էլ ավելի ազնիվ մի ծայն է խոսում. ոչ թե նավթ կամ բամբակը, այլ մարդը: Մի՞թե Նույն այդ Ֆրանսիան չէ, որ ինչպես վաղորդյան չեփորահար, աշխարհին շարունակ փողհարում էր, թե անցած պատերազմը ինքը մղել է սոսկ փոքր ժողովուրդների ազատությունը պաշտպանելու համար: Բայց որտե՞ղ է փոքր ազգերի ազատությունը: Ա՛խ, բարեկամներս, ինչպիսի ամոթ է համակում մեզ այսքան ցինիզմից կամ ճամարտականությունից: Մի՞թե Ֆրանսիան չէր Թուրքիային մատակարարում այն զենքերը, որոնք խոցեցին Հայաստանի սիրտը, մի՞թե Անգլիան չէր վարում այն նավերը, որոնք Փոքր Ասիայում ափ հանեցին հունական զորքը: Հապա Ամերիկան, այն երկիրը, ուրկից բազում հալածված ազգերի հույս էր ճառագում, մի՞թե նրա պառլամենտների ու պետական այրերի համար այս ժողովրդի խորունկ վիշտն ավելին էր, քան ցանկալի պատերազմի մի ազդանշան, իսկ նրա արյունաթաթախ մահաշապի-

«Վաղ թե ուշ պետք է իրագործվի Թուրքիայի բոլոր հպատակների օսմանականացումը, բայց մի բան պարզ է, որ դա երբեք չի կատարվի համոզելով, այլ պետք է իրականացվի զենքի ուժով»:

Սալոնիկ, 1911 թ. հոկտեմբեր

(Իրախատականների համագումարի որոշումը)

կը մի ներկած լաթ, որ նա թափահարում էր իր սեփական, իր իսկ մոլորեցրած ժողովուրդների առաջ, ինչպես խաղող արածող ցուլի առաջ են թափահարում նրանց արդար գործի պայքարի հրահրելու համար: Մենք, որ երբեք չենք ցանկացել չարի հաղթանակը, ինչպիսի՞ բաղձանքով կուզեինք, որ ձեր կողմը լինեք արդարության հաղթանակը, բայց լոկ ընչաքաղցություն և կեղծիք է այնտեղ, ուր դուք հավակնում եք աշխարհի խիղճը դառնալ:

Բայց, թեև այսքան հուսախաբություններից հետո էլ Հայաստանն այլևս չի կարող ակնկալել, որ իրենց գոհացում տան Արևելքի երկրների վերաբերյալ հաշտության բանակցությունները, որի համար այժմ երկրորդ անգամ խորհրդակցության են հավաքվել աշխարհի տերությունները, այսուհանդերձ նա երբեք էլ չպիտի դադարի հավատալ իր ազատագրմանը: Որովհետև նրանց համար, որ այդքան կրքոտ սիրով կառչած էին իրենց մի թիզ հողին, որ անապատում իրենց մահվան թափոնի ժամանակ էլ մի բուռ հող էին տա-

նում լաթերի մեջ, որպեսզի մեռնելիս գլխի տակ դնեն, նրանց երկիրը մշտապես մի զորացնող մայր կլինի և, գաղտնախորհուրդ գործությամբ լեցուն, պիտի բանա արյունով թաթախված իր գիրկը, որ նոր ընձյուղներ արծակի իր ընդերքից: Տարաբախտ ժողովրդի վերջին բեկորների հայացքները հավատով սևեռված են Արարատի զագաթին, ուր մի ժամանակ Նոյի աղավնին բերեց խաղաղության ձիթենու ճյուղը: Բայց պարտքն ու պատասխանատվությունը, ո՞վ հաղթողական պետությունների պարագլուխներ, առ միշտ կարատավորեն ձեր և բոլոր բարոյակրթված ժողովուրդների խիղճը, եթե դուք թույլ տաք, որ մահաբեր հեղեղը մի անգամ ևս սկսի բարձրանալ նրա լանջերն ի վեր, որպեսզի, գուցե մեկընդմիշտ, նրա շողշողուն գագաթը թաղի արյան ծովի տակ:

1922 թիվ

Գերմաներենից թարգմանեց բանասիրության դոկտոր Արթուր ՄՈՒՇԵՂՅԱՆԸ

Վրթանես Փափազյանի նամակը...

➤ Դեռ մեր սրտերում ունենք դառնորեն: Լայնատարած նախճիրների մեջ՝ խորունկ վշտով է, որ մտաբերում ենք 760 նահատակների անփոխարինելի կորուստը...

Այդ ամենը գիտեն, որ Հայաստանի խորհրդարանի անդամների հոգու մեջ ևս հարուցանում է կսկծալի հուշեր և մորմոք: Դուք ևս, ամենքդ, մեզ - հայ գրողներիս պես զգում եք վշտի խորությունը, երբ պահ մի աչքի առջև եք բերում, թե ովքեր կորան այդ անիծյալ օրերում և ինչպիսի կյանքներ հնձվեցին:

Դուք ևս, անշուշտ, կսկիծով համակվում եք, երբ ապրիլ 11-ի, 12-ի և 13-ի օրերին հիշում եք Ձոհրապի, Վարուժանի, Սիամանթոյի, Ջարդարյանի և այլոց դաժան մահը, երբ մտաբերում եք մեր լավագույն հեղափոխականներից Վարդգեսի, Խաժակի, Շահիրկյանի և շատ ուրիշների կորուստը:

Ու մտաբերելով կսկիծը ձեր հոգիների մեջ, անշուշտ, դուք, ես հույս ունեն, չեք մոռանալ հիշեցնելու ամբողջ Հայաստանի ժողովրդին և ամեն տեղերի հայերին, թե ինչպիսի կսկծալից սգո օրեր են ապրիլ 11-ի, 12-ի, 13-ի օրերը, և թե ինչպես այդ օրերից մեկ օրը զոհեց, անհրաժեշտ է, որ ՍԳՈ ՕՐ դառնա ամբողջ հայ ազգի համար այնպես, ինչպես դարերից ի վեր դարձել է ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՕՐԸ:

Թույլ տվեք ինձ ուրեմն, հայ ազգի ներկայացուցիչներ, խոնարհաբար անել ձեզ հետևյալ առաջարկները, քաջ գիտեմալով, որ դուք պիտի ըստ ամենայնի քաջալերեք նրանց և առաջադրեք գործադրելու:

1. Ապրիլի 12-ի կամ 13-ի օրը հռչակել ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՍԳՈ ՕՐ, կանգ առնել տալ ամեն հաստատություն իր գործունեության մեջ, փակել բոլոր խանութները և կազմակերպել տալ ամեն տեղ, մանավանդ կրթական հաստատությունների մեջ՝ սգահանոցներ, ուր մատաղ սերունդը լսի և խմանա, թե ինչպիսի գոհերի գնով է, որ վայելում է այժմյան իր ազատությունը, և ովքեր են այն նահատակները, որոնք իրենց վարդապետն արյունով պակեցին մեր անկախությունը:

2. Օրինագիծ մտցնել Պառլամենտում՝ ամեն տարի որոշ օր նշելու մեր այդ նահատակների հիշատակը և առաջարկել Վեհափառ կաթողիկոսին, որ հայ բոլոր եկեղեցիներում հոգեհանգիստներ կատարվեն, իսկ օրացույցի մեջ Ապրիլի 12-ի օրը նշանակվի իբր մշտական սգո օր՝ «Հիշատակ հայ նահատակների, որոնք ընկան համաշխարհային մեծ պատերազմի օրերին՝ թուրքական վայրագ սրից»:

Մեծահույս եմ, որ Հայաստանի Պառլամենտը կատարելապես իր սրտին և զգացմունքներին համապատասխան գտնելով իմ այդ առաջարկները, կանի պատշաճ տնօրինությունը վաղօրոք՝ ի գիտություն ամենքի:

Ամենայն հարգանքը՝ հայ գրող ՎՐԹԱՆԵՍ ՓԱՓԱԶՅԱՆ

1920 թ. ապրիլի 3
Վաղարշապատ

Արամ, Արամ փաշա (մարտի 19, 1879, Ձեյվա (այժմ ԸԸ Սյունիքի մարզ, գյուղ Դավիթ Բեկ). Պետական, հասարակական գործիչ, Հայոց նորագույն պետականության հիմնադիրներից: Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն կուսակցության անդամ:

ցիչ ժամանել է Երևան: Ծանոթանալով տեղում ստեղծված ծանր պայմաններին՝ Արամը կտրուկ միջոցներ է ձեռնարկել իրադրությունը կայունացնելու համար, գլխավորել է նոր ստեղծված Հատուկ կոմիտեն, որն օժտել է նրան լայն լիազորություններով, իսկ 1918 թ.-ի մարտին Երևանի տարբեր խավերի ներկայացուցիչների ժողովում ընտրվել է դիկտատոր: Մանուկյանը բազմաթիվ կոչերով ու հրամաններով դիմել է հայ ժողովրդին՝ կազմակերպված պայքար մղելու, սեփական ուժերին վստահելու, թուրքական հարձակումներից երկրի պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար:

Արամ Մանուկյանը հայ ժողովրդի բովանդակ պատմության այն սակավաթիվ իրատես դեմքերից մեկն է, որոնց մեծությունը ճիշտ տեսնելու և ճիշտ գնահատելու համար հարկավոր է ժամանակի հեռավորություն:

Հարություն ԹՈՒՐՇՅԱՆ
պատմաբան, գրող

Հայոց նորագույն պետականության հիմնադիրներից մեկը՝ Արամ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Պետական, հասարակական գործիչ, Հայոց նորագույն պետականության հիմնադիրներից: Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն կուսակցության անդամ:

Շուշիում դերձակություն անող եղբոր օգնությամբ ավարտելով Շուշիի Ազուլյաց ծխական ուսումնարանը՝ 1890 թվականին ընդունվում է Շուշիի թեմական դպրոցը: Դաշնակցության ազդեցությամբ տեղի ունեցած խռովահույզ ցույցերից հետո, ընկերների հետ վտարվում է դպրոցից, ապա ընդունվում և ավարտում է Երևանի թեմական դպրոցը (1907 թ.): Ընդգրկվելով հայ ժողովրդի հակացարական պայքարի մեջ՝ 1901-1903 թթ.-ին գործել է Բաքվում, Գանձակում,

«Մեռնակ ենք և պետք է ապավինենք միայն մեր ուժերին» թե՛ ճակատը պաշտպանելու և թե՛ երկրի ներսը կարգ հաստատելու»:

1918 թ. թուրքական զորքերը Արևմտյան Հայաստանում բնաջնջելով հայությանը՝ շարժվեցին դեպի արևելք՝ Հայաստանի սիրտը՝ Արարատյան դաշտ: Թուրքական ուժերը ձգտում էր դեպի արևելք՝ դեպի նախնյաց երկիր... ու այդ ճանապարհին մի ազգ էր կանգնած՝ հայը: Երբևէ հայության գլխին նման վտանգ չէր կախվել՝ իսպառ ոչնչացման վտանգը: Ու այդ որոշիչ պահին ցեղասպան եղած, սոված, ուժասպառ ժողովուրդն իր մեջ ուժ գտավ ոտքի կանգնելու ու գոյա-

...Երբ գիշերը գա, մտնեք ձեր հոգու սեյակը, խոսեք ձեր խղճի հետ և ասեք, արդյո՞ք աշխատել եք հայ ժողովրդի համար այնպես, ինչպես Արամը, եղե՞լ եք այնքան անձնազոհ, որքան Արամը, տվե՞լ եք ձեր ամբողջ կյանքը հայ ժողովրդին, ինչպես Արամը...

Նիկո ԱՂԱԼՅԱՆ
գրականագետ, քաղաքական գործիչ

Թիֆլիսում, Ալեքսանդրապոլում, Կարսում: 1903 թ.-ից Կարսում զբաղվել է Արևմտյան Հայաստան գեմբ, զինամթերք, նաև կամավորական խմբեր փոխադրելով: 1904-1908 թթ.-ին գործել է Վանում (որտեղ էլ նրան անվանել են Վանի Արամ), ապա Օրդու քաղաքում զբաղվել է ուսուցչությամբ, այնուհետև 2 տարի ապրել է Ժնևում:

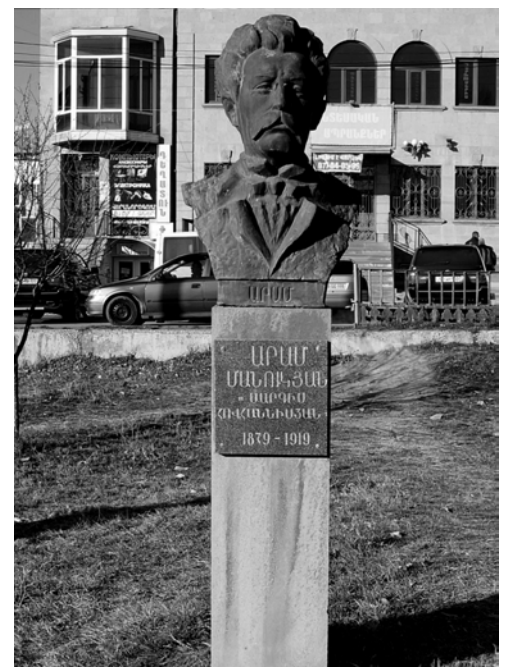
1910 թ.-ին նորից վերադարձել է Վան, եղել է Վասպուրականի հայության ամենաճանաչված և սիրված գործիչը: Վասպուրականում նա ամեն ինչ էր՝ և՛ դպրոց, և՛ մանուկ, և՛ ազգային հաստատություններ, և՛ երիտասարդական շրջաններ, հարաբերություններ կառավարության հետ և այլն: Արմենակ եկարյանի և այլ ազգային գործիչների հետ կազմակերպել և ղեկավարել է 1915 թ.-ի Վանի ինքնապաշտպանությունը, որի հաղթական ավարտից հետո ղեկավարել է Վանի նահանգապետությունը (գոյատևել է 70 օր՝ անկում ապրելով ռուսական զորքերի անակնկալ հեռանալուց հետո): Նա միակ մարդն էր, որ հեղինակություն ուներ ամենքի մոտ՝ թե՛ հակառակորդների, թե՛ կողմնակիցների: Ռուսական զորքերի նահանգի ժամանակ կազմակերպել է Վասպուրականի հայության (շուրջ 200 հազար մարդ) գաղթը դեպի Արևելյան Հայաստան:

1916-1917 թթ.-ին Արամ Մանուկյանն աշխատել է Թիֆլիսի հայոց Ազգային բյուրոյում և ՀՀԴ բյուրոյում (զբաղվել է հիմնականում արևմտահայ գաղթականության հարցերով): Մեծ դեր է խաղացել արևմտահայերի առաջին համագումարի կազմակերպման գործում: 1917 թ.-ին որպես Հայոց ազգային խորհրդի լիազոր-ներկայացու-

մարտ տալու:

Իսկ իրադրությունը մինչև 1918 թ. մայիսի 22-ն ավելի քան օրհասական էր. հայությունը՝ որպես քաղաքական ուժ, միավոր, կազմալուծված էր: Ժողովուրդը ծայրահեղ հուսալքված ու բարոյալքված էր: Բայց կատարվեց անսպասելի: Հայոց ցարկցրիվ գինուժը հավաքվեց Երևանում: Քաղաքական, ռազմական և հոգևոր գործիչները, Արամ Մանուկյանի գլխավորությամբ ջանքեր էին գործադրում ժողովրդին կազմակերպելու համար:

Սարդարապատը և պատմական հաղթանակը կայացավ նաև Արամ Մանուկյանի կամքի շնորհիվ: Նա արտակարգ իրավիճակ

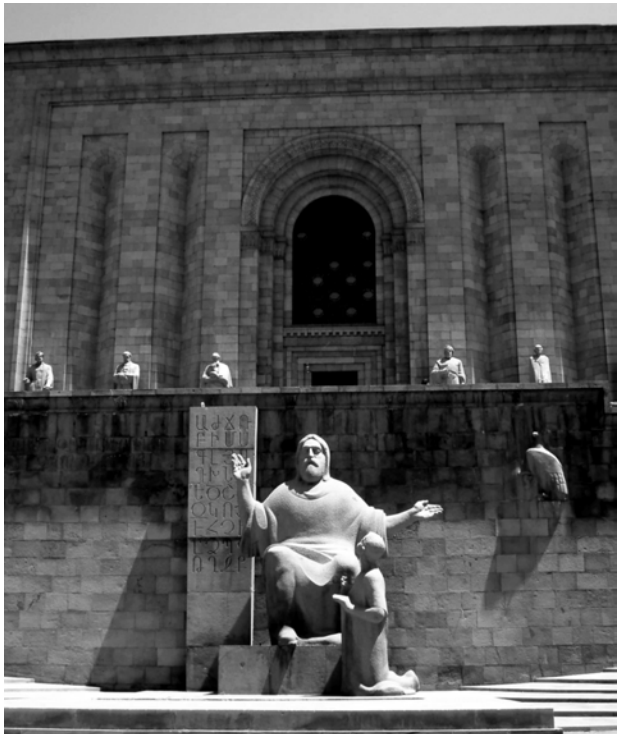
նու գլխավորությամբ: Նոր կառավարության մեջ Մանուկյանը ներքին գործերի նախարար էր և այդ պաշտոնը վարեց մինչև մահը, իսկ աշխատանքի և խնամատարության նախարար Խաչատուր Կարճիկյանի սպանությունից հետո, մոտ մեկ ամիս 1918 թ.-ի նոյեմբերի 15-ից 1918 թ.-ի դեկտեմբերի 13-ը հանրային խնամատարության և աշխատանքի նախարարի պաշտոնակատարն էր: Մեծ հայրենասերը վախճանվեց 1919 թ.-ի հունվարի 29-ին, բժավոր տիֆից:

Արամ Մանուկյանը պետության ծախսերով հուղարկավորվեց այժմյան Կոմիտասի անվան պանթեոնի տեղում գտնվող գերեզմանատանը: Խորհրդային տարիներին նրա աճյունը տեղափոխվել է Կոզեռնի գերեզմանատուն: Այժմ մեծ հայրենասերը հանգչում է Երևանի Քաղաքային պանթեոնում:

2009 թ.-ի մայիսի 30-ին Երևանում ԸԸ ոստիկանության շենքի դիմաց հանդիսավորությամբ բացվեց Արամ Մանուկյանի կիսանդրին (հեղինակ՝ Լևոն Թոքմաջյան):

2009 թ.-ի դեկտեմբերի 20-ին Կապա-նի քաղաքապետարանի մեծահա-րակում բացվեց Արամ Մանուկյանի կիսանդրին (հեղինակը կրկին Լևոն Թոքմաջյանն է):

Խորհրդային իշխանության անկումից հետո այն փողոցը, որտեղ ապրել է Արամ Մանուկյանը (Սպանդարյան փողոց) վերանվանվեց նրա անունով (Արամի փողոց): Այստեղ էլ շուտով կկանգնեցվի մեծ հայրենասերի, մեծատուն հայի և գործչի հուշարձանը:

ՄԵՆԱՆԻՆ ՎԱԿԱՌԻՄ ԷՐ ՄՈՄԸ...

Ամեն մի ժողովուրդ ունի իր Կրեմլը, իր Լուվրը, իր Բուրգերի հովիտը: Հայաստանում դա Մատենադարանն է: Այնտեղ մտնում ես ինչպես համերգասրահ:

Սկզբում նվագախումբը լարում է գործիքները, բազմաձայն աղմկում է երևանը: Վեր ես բարձրանում վարդապետի շենքերով պարսպապատված փողոցով դեպի բարձունքը, հնչյունները մեկը մյուսի ետևից լռում են: Մնում են ճնճողկների խլացուցիչ ճռվոյունը և մեկ էլ՝ մանուկների զիլ կանչերը հարթ ու անվերջանալի աստիճաններին:

Սա հնչում է որպես երաժշտական առաջին թեմա: Եվ դրա հետ, դրան զուգահեռ, յուրաքանչյուր քայլի հետ դեպի վեր՝ ծնվում է, ուժգնանում Մատենադարանի համդիսավոր մեղեդին:

Մատենադարանը վեհասքանչ մոտեցում է, աճում որպես ամրոց, որպես հուշարձան: Լեռան պաստառին նրա ճակատը նման է հին ձեռագրի սկզբնաէջ խորանի, մեկը այնտեղ պահվող հազարավոր խորաններից:

Մատենադարանը հին հայերենում նշանակել է մատյանների պահոց, գրադարան, գրապահոց:

Այստեղ տասնվեց հազար ձեռագիր մատյան և պատառիկ կա, փոքրից՝ տասնինը գրամանոցից, մինչև ամենամեծը՝ երկփառնոց մագաղաթյա իսկան: Ամենահին թերթիկները պահպանվել են V դարից, հնագույն մանրանկարներն ստեղծվել են VI դարում՝ ռուսիայի մկրտությունից առաջ, Անգլիան նորմանների նվաճելուց առաջ:

Մատենադարանում պահպանվում են հին աշխարհի մտածողների շատ երկեր, որոնց բնագրերը կորսված են, և դրանք այսօր սկզբնաղբյուրի իրավունք են ձեռք բերել: Էվկլիդեսի երկրաչափությունը հայերեն ավելի վաղ է թարգմանվել, քան լատիներեն, և այն էլ ոչ թե արաբերենից, այլ հունարեն բնագրերից:

Մատենադարանի ձեռագրերում կան փիլիսոփայության և իրավունքի, մաթեմատիկայի և աշխարհագրության վերաբերյալ մատյաններ: Գիտական երկերը պարունակում են ապագա հայտնագործությունների հունդեր: Բանաստեղծությունները և միջնադարյան գրույցներն ապշեցնում են թարմությամբ և Վերածննդի կենսասիրությամբ: Հին հայկական մանրանկարները փայլում են ոսկով, որդան կարմիրով, լաջվարդով, դրանք նման են թանկարժեք ջնարակի:

Սիա քարացած մի մատյան, որ հայտնաբերվել է քարանձավում: Կրաքերը դարերով վրացել են ձեռագիրը, բայց չեն կարողացել ջնջել թանաքը, տառերն ասես փորագրված են քարի վրա:

...Հինգերորդ դարի շեմին մեծ լուսավորիչ Մեսրոպ Մաշտոցը ստեղծեց հայոց այբուբենը՝ 36 գիր: Մեսրոպ Մաշտոցի և նրա զինակիցների ջանքերով հիմնադրվող հայկական դպրոցներին զուգահեռ ստեղծվում էին գրապահոցներ՝ մատենադարաններ, աշակերտները սերմերի նման սփռվում էին ամբողջ երկրով, գրառվում էր Հայաստանի՝ նրա թագավորների և գիտնականների, նրա մղած պատերազմների ու մեծության, ծանր ժամանակներում նրա ցուցաբերած արիության և անկումության պատմությամբ՝ և այս ամենի մեջ կար ինչ-որ փոփոխություն, վերահաս իրադարձությունների կռահում, մատյաններում ժողովրդի հիշողությունը, ազգությունը և լեզուն առարկայացնելու ձգտում:

Դա հիշեցնում էր գարունը անապատում, երբ մի քանի օրում շուրջն ամեն ինչ կանաչում է, ծածկվում վառ ծաղիկներով: Բնությունը շտապում է անցնել ծաղկից պտուղ դառնալու ուղին: Ծաղկոցին փոխարինելու է գալիս ամռան տոթը, չար խորշակները մոխրացնում են հանկարծական ստեղծված կանաչ գորգը, միայն փոքր թափված սերմերն են պահպանվում մինչև հաջորդ բարենպաստ պահը, որպեսզի նորից ծաղկուն ապրեն:

Հայերի ու հայ ձեռագրերի պատմությունը որքան նման է բնության այս բնականոն շրջապտույտին: Այն տարբերությամբ, որ ամռան երաշտին և ձմռան սառնամանիքներին բնության մեջ պարտադրաբար փոխարինելու է գալիս գարնանային ծաղկոցը, իսկ Հայաստանում ծաղկափթթումը տրոհվում էր բազում դարեր:

Երբ գալիս էին թշնամիները, գրիչը՝ ձեռագրեր ընդօրինակողը, շալակն առած մագաղաթյա ծանր թերթերի կապոցը, թանաքը, ներկերը և ընդօրինակման մատյանը գնում էր ժողովրդի ետևից: Եվ որտեղ էլ որ նա դարձնում, շարունակում էր ընդօրինակման իր աշխատանքը:

Բազմաթիվ մատյանների թերթեր այրվել են հրդեհներից, ցողվել արյունով, իսկ հիշատակարանները պատմում են պատերազմների, ոսոխի գիշերային հարձակումների, քոչվորների խարույկների, գաղթի ժամկանների, մարդկանց կորստյան, գրիչների աշխատանքի մասին, ովքեր հիսուն, վաթսուն տարի անընդմեջ «գոր ու գիշեր» ձեռագրեր են արտագրել և հարազատ աղջիկների նման թաքցրել թշնամուց:

Այսպես է ծնվել հայկական ձեռագիր մատյանը, բացառիկ մի երևույթ համաշխարհային մշակույթում, ոչ միայն իր հնության և հարուստ բովանդակության առումով, այլև այն տեղով, որ զբաղեցրել է ժողովրդի կյանքում, այն դերով, որ խաղացել է նրա պատմության մեջ:

Ծագման պահից իսկ մատյանը եղել է ոչ թե պարզապես տեղեկությունների մի համագումար՝ գրված մագաղաթի թերթերի վրա, ոչ միայն գրագիտության, մշակույթի տարածման միջոց, այլ եղել է սուր, որով ժողովուրդը պայքարել է հանուն իր ազատության և ազգապահպանության:

Կիմ ԲԱՎՇԻ
«Արծիվ և սուր» գրքից

ԱՐՑԱՄԻ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿԱՆ ՍԿՋԲՆԱՎՈՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Նախախորհրդային Ղարաբաղի միակ էլեկտրակայանը գտնվում էր Շուշի քաղաքում, որն ուներ ընդամենը 30 կՎտ հզորություն:

Ներկայումս ճշգրիտ հայտնի չէ առաջին էլեկտրակայանի շահագործման տարին: Սակայն կարելի է որոշ վերապահումով ասել, որ այն տեղի է ունեցել 1919 թվականին: Ելնելով այս սկզբունքից մեկ տարի հետո կարելի է նշել Արցախի Հանրապետության էներգետիկայի 100- ամյակը:

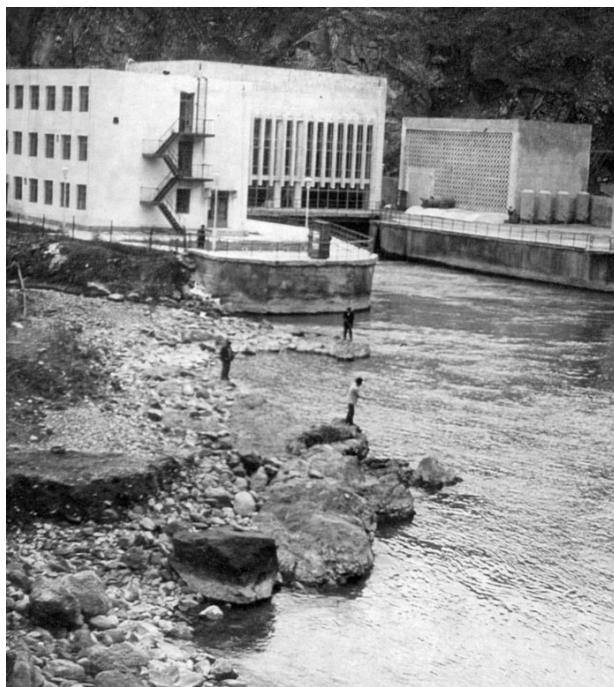
1923 թվականին Ստեփանակերտի Արմենավան թաղամասում տեղադրված 35կՎտ հզորության դիզելային գեներատորը էլեկտրական լամպ վառեց Ստեփանակերտում: 1930 թվականին թողարկվեց Կար-Կառ գետի վրա կառուցված 480կՎտ հզորության հիդրոէլեկտրակայանը: Դրանց հաջորդեցին փոքր հզորության դիզելային էլեկտրակայանների կառուցումը Ստեփանակերտում (այժմյան Քաղցանցի հարակից շուկայի շենքը) և շրջկենտրոններում:

1940 թվականին փոքր հիդրոէլեկտրակայանի (ՓՀԷԿ) շինարարություն սկսվեց Թար-Թառ գետի վրա՝ Մատաղիս գյուղին հարակից, որը գործարկվեց 1947 թվականին՝ էլեկտրական էներգիա մատակարարելով նաև հարևան հանրապետության Միր-բաշիր քաղաքին: 1954 թվականին շահագործման հանձնվեց Աղդամ-Ստեփանակերտ 35կՎ օդային գիծը և 35/6կՎ 2x1800կՎԱ հզորության տրանսֆորմատորային ենթակայանը, որը ապահովեց Ստեփանակերտի և նրա արվարձանների էլեկտրամատակարարումը, ինչպես նաև Շուշի քաղաքը: Կառուցվեց Ասկերանի 35/10կՎ ենթակայանը՝ ապահովելով էլեկտրամատակարարում Ասկերանին, ավելի ուշ՝ նաև շրջակա գյուղերին՝ 10կՎ օդային գծերով:

1928 թ. էլեկտրիֆիկացվել է Հաղորդի շրջանի Առաքյալ գյուղը, իսկ 1931 թ.՝ Շոշ գյուղը, որը գտնվում է Ստեփանակերտից 8 կիլոմետր հեռավորության վրա:

1958 թ. էլեկտրիֆիկացվել են Խանաբադ, Խրանորթ, Թալիշ, Մարտունի, Դրախտիկ բնակավայրերը:

Հաղորդի շրջանի Իշխանագետի վրա 1955 թվակա-

Սարսանգի հիդրոհանգույցը

նին սկսվեցին կառուցել միանգամից երեք փոքր ՀԷԿ-եր: 1957-ին գործարկվեց Տունի և Մեծ Թաղար ՓՀԷԿ-ը 55 և 50կՎտ հզորությամբ, 1958-ին 80կՎտ հզորությամբ Տոդի ՓՀԷԿ-ը:

Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում կա խորհրդային իշխանության տարիներին կառուցված երեք հիդրոէլեկտրակայան: Դրանցից համեմատաբար հինը Ստեփանակերտի ՀԷԿ-ն է, որը գործում էր 1930-ական թվականներից: Այն ուներ փոքր հզորություն և երկար ժամանակ բավարարում էր միայն Ստեփանակերտի պահանջները: 1940-ական թվականներին կառուցվել է փոքր հիդրոէ-

լեկտրակայան Մարտակերտի շրջանի Մատաղիս բնակավայրի մոտ: Դրանք այժմ չեն գործում: Համեմատաբար հզորը Սարսանգի ՀԷԿ-ն է, որը կառուցվել է Մարտակերտի շրջանում Թարթառ գետի վրա, շահագործման է հանձնվել 1970-ական թվականներին: Հզորությունը կազմում է 50 հազ. կՎտ: 1988-1993 թթ. Ադրբեջանի կողմից սանձազերծված պատերազմի հետևանքով Սարսանգի ՀԷԿ-ը նույնպես չէր գործում: Այժմ այն լրիվ հզորությամբ վերագործարկված է: 1940 թ. ԼՂՀ-ում արտադրվել է 1.51 մլն կՎտ՝ էլեկտրաէներգիա, իսկ 1988 թ.՝ 57.8 մլն կՎտ:

Արցախում փոքր հիդրոէլեկտրակայաններ շահագործվել են նաև նախկինում: Սակայն էժան համարվող վառելիքի պայմաններում համարվել են անշահավետ և շահագործումից դուրս են եկել: Դրանց թվին է պատկանում Սազաղիգի հիդրոէլեկտրակայանը, որը հանվել է շահագործումից դեռևս 1966 թվականին: Այսօր Արցախում լայն թափ է ստացել փոքր ՀԷԿ-ի շինարարությունը:

Ներկայումս Արցախի Հանրապետության տարածքում գործում են 110կՎ տրանսֆորմատորային վեց ենթակայաններ՝ «Թար-Թառ» ՀԷԿ, «Ստեփանակերտ», «Շուշի», «Հաթերք», «Վանք», «Բերձոր», ինչպես նաև 1935կՎ տրանսֆորմատորային ենթակայաններ՝ «Մետաքսագործ», «Բերդ», «Իվանյան», «Վրեժավան», «Մխմաղ», «Մարտունի», «Կարմիր Շուկա», «Հաղորթ», «Ծակուռի», «Առաքյալ», «Մարտակերտ», «Մաղավուզ», «Գետավան», «Երիցվանք», «Կովսական», «Դիցմայրի», «Դրբուն», «Թրդի-1», «Սյունիք-1»:

Արցախում լավ նախապայմաններ կան օգտագործելու զագատուրբինային կայանքներ: Կարելի է ստեղծել փոքր և միջին հզորության զագատուրբինային ջեռուցման ջերմային էլեկտրակայաններ, որոնք հնարավորություն կտան միաժամանակ արտադրել ինչպես էլեկտրական, այնպես էլ ջերմային էներգիա: Այսպիսի կայանների աշխատանքի արդյունավետությունը բարձր է:

Ստեփան ՊԱՊԻԿՅԱՆ
Հայկական էներգետիկական ակադեմիայի
հիմնադիր նախագահ, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու

Հովհաննես
ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

Միրիուսի հրաժեշտը

Միրիուս, երկնից անեղ անցվոր,
Ուրկից եկել,
Ո՞ր ես թեքել,
Ո՞ր ես ձեպում եղբան հզոր,
Անճառ թափով,
Անձեր ճամփով,
Դարե՛ր, դարե՛ր հազարավոր:

Միրիուս, երկնից շրջեղ գոհար,
Որ խաղում ես,
Փաղփաղում ես,
Ճերմակ ու բիլ լույսով քո վառ,
Ու զարդարում,
Չվարթ վառում
Մեր գիշերվան ճակատը մառ:

Ինչքան աչք են վրադ հառել,
Նայում են քեզ
Հիմա մեզ պես,
Ինչքան աչք է նայե՛լ, մարե՛լ,
Եվ կամ ինչքան
Դեռ պիտի գան,

Որ անհայտիս կյանք չեն առել:

Ո՞վ առաջինն ասավ ողջերթ
Քեզ մեր հողից,
Մարդու ցեղից,
Կամ ո՞ւմ աչքում պիտի անհե՛տ
Մի օր հատնի,
Մարի, մըթնի
Հըրաժեշտի շողող հավետ,,

Բարի ճամփա՛, հյուրըդ մեր հին,

Եվ թե տեսնես՝

Մեզնից եսպես

Մի հարցում տուր հզոր մահին՝

Մարդու քանի՞

Սերունդ կանի

Մի հրաժեշտն աստեղային:

ՄԵՂՐԻ. ՄԱՅՐ ԱՐԱՔՍԸ..

ՄԵԾԵՐԻ ԿՅԱՆՔԻՑ

Երդվյալ դեմոկրատը

Նախընտրական քարոզարշավի ժամանակ համրապետական կուսակցական Թեոդոր Ռուզվելտը շրջում էր փոքրիկ քաղաքներով և կրակոտ ծառեր արտասանում: Քաղաքում ինչ-որ մեկը ամբոխից անընդհատ ընդհատում էր հռետորին՝ «Ես դեմոկրատ եմ» բացականչությամբ:

- Կարո՞ղ եք ինձ ասել, ինչո՞ւ եք Դուք դեմոկրատ,- չղիմացավ Ռուզվելտը:

- Իմ պապը դեմոկրատ էր, հայրս դեմոկրատ էր և ահա ես էլ եմ դեմոկրատ:

- Շատ բարի... Իսկ եթե ձեր պապը լիներ ավանակ, ավանակ լիներ նաև ձեր հայրը, ի՞նչ կլինեիք դուք:

- Ես անպայման կլինեի համրապետական,- հետևեց հայրս պատասխանը:

ՀԵՏԱՔՐԹԻՐ Է

Մեծ բանաստեղծի նվերը

1819 թ. գերմանացի հռչակավոր բանաստեղծ Յոհան Գյոթեն իր տուն էր հրավիրել քիմիկոս Ֆերդինանդ Ռունգեին, որպեսզի նա ցուցադրի, թե ինչպես է ատրոպինը լայնացնում աչքի բիբերը: Բանաստեղծը, որին հետաքրքրում էին բնական գիտությունները, և որն անգամ ստեղծել էր գունավոր տեսողության իր յուրօրինակ տեսությունը, ցուցադրության համար առաջարկեց իր կատվին: Նա փորձի համար ջերմ շնորհակալություն հայտնեց քիմիկոսին և հրաժեշտ տալիս մեկնեց սուրճի փոքրիկ փաթեթ.

- Ուսումնասիրե՛ք սուրճի հատիկները: Ի՞նչ կա դրանցում, որ ուշ երեկոյան խմած սուրճն անքնություն է առաջացնում:

Երկու տարի անց Ռունգեն սուրճի մեջ հայտնաբերեց անծանոթ մի ալկալոիդ և ապացուցեց, որ հենց դա է առաջացնում ընկալիչի առույգացնող ազդեցությունը, և անվանեց այն կոֆեին:

Մեղավոր են գեները

Գիտնականներին հաջողվել է բացահայտել լուսնոտության այն գենետիկ կոդը, որը ստիպում է մարդկանց քայլել քնի մեջ: Ուսումնասիրելով լուսնոտների ընտանիքի 4 սերունդ՝ նրանք պարզել են, որ ԴՆԹ-ի միայն մեկ արատավոր մոուլը բավարար է, որպեսզի մարդը տառապի լուսնոտությամբ: Հետազոտողները հույս ունեն, որ կկարողանան որևէ կերպ ազդել այդ գեների վրա, և առաջ կգան այս խանգարման բուժման նոր ձևեր: Սովորաբար երևույթը ժամանակի ընթացքում անցնում է: Սակայն գոյություն ունեն լուսնոտության առավել ծայրահեղ վիճակներ: Ոչ լրիվ և ոչ խորը արգելակման դեպքում քնած ժամանակ հիվանդը խոսում է, նստում անկողնում: Լուսնոտության ավելի արտահայտված խանգարում է, երբ մարդը վեր է կենում անկողնուց, քայլում երազի ազդեցությամբ, իսկ առավոտյան այդ դեպքը հիշում է աղոտ կամ բոլորովին չի հիշում: Փորձագետները վստահ են, որ այս խանգարումը հանդիպում է այն ընտանիքներում, որոնք մախատրամադրված են:

Ռոսսիևիի հուշարձանը

Երբ իտալացի մեծ կոմպոզիտոր Ռոսսինին դարձավ 30 տարեկան, Միլանի քաղաքային խորհուրդը որոշեց կենդանության օրոք կանգնեցնել նրա հուշարձանը:

Ռոսսինիի տուն եկավ քաղխորհրդի պատվիրակությունը՝ ստանալու նրա համաձայնությունը:

- Ի՞նչ պիտի արժենա այդ հուշարձանը,- հարցրեց Ռոսսինին:

- Երեք հարյուր հազար լիր:

- Երեք հարյուր հազար լիր,- զարմացած բացականչեց կոմպոզիտորը:- Գիտե՞ք ինչ, ես ուրիշ առաջարկություն ունեմ՝ ինձ տվեք այդ երեք հարյուր հազար լիրը, և ես պարտավորվում եմ ամեն օր, մինչև մահս, մի քանի ժամ անշարժ կանգնել գլխավոր հրապարակում,- եզրափակեց Ռոսսինին:

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ ԴՈԱԿ-ը հայտարարում է մրցույթ արևմտահայերենի բաժնի կրտսեր գիտաշխատողի թափուր տեղի համար (0,5 դր.):

Մրցույթին կարող են մասնակցել մագիստրոսի կամ դիպլոմավորված մասնագետի որակավորում ունեցող մասնագետները:

Ամիրաժեշտ է ներկայացնել հետևյալ փաստաթղթերը՝

- ա) դիմում,
- բ) լուսանկար,
- գ) քաղվածք աշխատանքային գրքույկից,
- դ) ինքնակենսագրություն,
- ե) բարձրագույն կրթության դիպլոմի պատճենը,
- զ) կարգերի հաշվառման անձնական թերթիկ,
- է) տեղեկանք մշտական բնակության վայրից,
- ը) հրատարակված աշխատանքների ցանկ,
- թ) բնութագիր վերջին աշխատավայրից:

Փաստաթղթերը պետք է ներկայացնել մեկ ամսվա ընթացքում (հայտարարությունը հրապարակելու օրվանից) հետևյալ հասցեով՝ Երևան, Գր. Լուսավորչի 15, ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ (գիտական քարտուղարին), հեռ. 060-623577:

ՀՀ ԳԱԱ մոլեկուլային կենսաբանության ինստիտուտը հայտարարում է մրցույթ հետևյալ թափուր տեղերի համար

1. Մարդու գենոմիկայի և իմունոմիկայի լաբորատորիայի վարիչի.
2. Էթնոգենոմիկայի լաբորատորիայի վարիչի.
3. Կենսագործընթացների համակարգչային մոդելավորման լաբորատորիայի վարիչի.
4. Բույսերի գենետիկայի և իմունաբանության գիտական խմբի ղեկավարի:

Ամիրաժեշտ փաստաթղթերը հայտարարությունը հրապարակելու օրվանից մեկ ամսվա ընթացքում պետք է ներկայացնել հետևյալ հասցեով՝ Երևան, Հասարակական 7, ՀՀ ԳԱԱ մոլեկուլային կենսաբանության ինստիտուտ, հեռ. 28-17-02, 28-16-26:

Գիտություն

Գլխավոր խմբագիր՝ Ա. ՏԵՐ-ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ

Երևան-19, Մարշալ Բաղրամյան 24բ,
հեռ. 56-80-14, 077 31 63 76

Դասիչ՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448:
Ստորագրված է տպագրության՝ 23.04.2018 թ.:

"ГИТЮН" ("Hayka") газета НАН РА